

การพัฒนากระบวนการการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเพื่อสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตและบ่มเพาะพลเมืองสร้างสรรค์ กรณีศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดลำปาง

The Improvement of Learning Process in Social Studies to Reinforce the Life Experiences and Produce the Creative Citizen, Case Study of the Senior High School in Lampang Province

รพีพรรณ จักรสาน^{1*}, ภิญญพันธ์ พงนะลาวัณย์², อำนาจ สงวนกลาง³, วิเชิด ทวีกุล⁴
Rapeepan Jaksan^{1*}, Pinyapan Potjanalawan², AMnat Sa-nguanklang³,
Vicherd Tawekul⁴

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1)วิเคราะห์ปัญหาการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 2) เสนอแนะแนวทางพัฒนาการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างประสบการณ์ชีวิตและบ่มเพาะความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์ ปัญหาสำคัญของการศึกษาเพื่อสร้างความพลเมือง คือ รัฐหลีกเลียงที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับการเมืองในฐานะเครื่องมือในการจัดสรรอำนาจและทรัพยากรในระบอบประชาธิปไตย แต่กลับมุ่งเน้นที่จะสร้างพลเมืองดีที่เน้นการเชื่อฟังรัฐ และจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติ วิชาหน้าที่พลเมืองและวิชาที่เกี่ยวข้องจึงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อสร้างพลเมืองที่ฟังประสงค์ที่ไม่ได้สัมพันธ์กับวัฒนธรรมประชาธิปไตยอย่างที่ควรจะเป็น ข้อเสนอของงานวิจัยนี้มีสองระดับนั่นคือ ระนาบการเมืองของโรงเรียนและนโยบายของรัฐทั้งจากส่วนกลางและท้องถิ่นที่ต้องปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้ยึดโยงคุณค่าประชาธิปไตยสากลมากขึ้น

¹ อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

² รองศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

¹ Instructor, Faculty of Humanities and Social Sciences Lampang Rajabhat University

² Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences Lampang Rajabhat University

³ Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences Lampang Rajabhat University

⁴ Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences Lampang Rajabhat University

* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding author)

และระนาบการเมืองของรายวิชา ควรลดจำนวนวิชาที่เนื้อหาซ้ำซ้อนและเปิดพื้นที่เชื่อมโยงกับสังคมโลก ที่กว้างขวางมิใช่เป็นเพียงการหมกมุ่นอยู่กับความคับแคบภายในแต่ละวิชา

คำสำคัญ: สังคมศึกษา พลเมือง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หลักสูตร โรงเรียน

Abstract

The goal of this study is to examine the teaching and learning challenges in social studies, religion, and culture subjects area as well as related activities, at the high school level, and to make recommendations for instructional growth in these disciplines. As well as related activities to foster creative citizenship and create life experiences. The fact that nations avoid teaching politics as a means for transferring power and resources in democracies is a major concern with citizenship education. Instead, it emphasizes the development of a decent citizen who is loyal to the state and devoted to the nation's most important institutions. As a result, civics and related topics are developed to produce desirable citizens who are not as closely linked to democratic culture as they should be. A research proposal can be divided into two categories: The political plane of the school, as well as central and local government programs, must change power relations to further link democratic universal principles. And the political plane of courses and instruction that lower the number of disciplines and open up a broad region of interaction with global society, rather than being fixated on the narrowness of each subject.

Keywords: Social studies, citizen, power relations, curriculum, school

บทนำ

การจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบระดับฐานรากของโครงสร้างการศึกษาไทย ที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับนโยบายทางการศึกษาของภาครัฐ โกลด์ตัวที่สุด คือ การปรับเปลี่ยนแผนการจัดการเรียนรู้ ที่ต้องดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับกรอบการศึกษาชาติที่ถูกกำหนดไว้อย่างสลับซับซ้อน แต่ปัญหาของกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมที่ควรมีลักษณะที่เป็นบูรณาการศาสตร์ทางสังคม

กลับมีลักษณะแยกขาดจากสังคม โดยมุ่งเน้นไปที่การวัดและประเมินผล และตอบโจทย์เพื่อหวังผลสัมฤทธิ์ในการสอบเข้าระดับที่สูงกว่า มากกว่าที่จะสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตและการเข้าใจสังคมที่ละเอียดอ่อน กระนั้นเองก็พบว่าสถาบันการศึกษาจำนวนมาก ประสบปัญหาการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนอย่างต่อเนื่อง ภายใต้ปัญหาการพัฒนา นโยบายการศึกษาไล่เรียงลงมาถึงปัญหาการจัดการเรียนรู้ ส่งผลให้งานวิจัยชิ้นนี้พยายามที่จะตั้งคำถามต่อโครงสร้างการจัดการศึกษาในเชิงนโยบายของรัฐในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมว่า

โครงสร้างการจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสาระดังกล่าว เป็นเงื่อนไขให้เกิดปัญหาในการเรียนรู้ในระดับ ฐานรากหรือไม่ อย่างไร

จากคำถามข้างต้นจะทำให้เข้าใจถึงบริบท ของความเปลี่ยนแปลงนโยบายการศึกษา ระดับ มหัพภาค ความสอดคล้องและอุดมการณ์ระหว่าง นโยบายการศึกษา แบบเรียน อันนำมาซึ่งปัญหา การจัดการเรียนการสอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย และแนวทางการปฏิบัติในระดับสถานศึกษาที่ตอบ โจทย์พื้นฐานของกลุ่มสาระวิชานี้ ทั้งยังนำไปสู่การ พัฒนาพลเมืองสร้างสรรค์อีกด้วย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. วิเคราะห์ปัญหาการเรียนการสอน ของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในระดับ มัธยมศึกษาตอนปลาย
2. เสนอแนะแนวทางพัฒนาการเรียน การสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้าง ประสบการณ์ชีวิตและปมเพาะความเป็นพลเมือง สร้างสรรค์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กระบวนการวิจัยทางประวัติศาสตร์ทำการ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยแบ่งวิธีเก็บข้อมูลเป็น สองส่วนคือ ส่วนแรก เป็นการรวบรวมข้อมูลจาก เอกสารและส่วนที่สองเป็นการเก็บข้อมูลจากการ สัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลัก ฐาน เช่น หลักสูตรการศึกษา แผนการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษา ประกาศกระทรวง

ศึกษาธิการ ตำรา แบบเรียน หนังสือ งานวิจัยที่ เกี่ยวข้องกับหลักสูตรการศึกษา นโยบายการศึกษา และการจัดการชั้นเรียนในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา เป็นต้น

2. ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลโดยการ สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ครูผู้สอน กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ที่มี ประสบการณ์สอนวิชาสังคมศึกษามากกว่า 10 ปี จำนวน 3 คน จากโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาใน จังหวัดลำปาง 3 แห่ง ซึ่งผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นผู้ ปฏิบัติการในฐานะผู้จัดการเรียนการสอนและผู้ ดำเนินกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนที่สัมพันธ์กับการปม เเพาะพลเมือง

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย งานวิจัยนี้เน้นทำความเข้าใจผ่านโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสู่การศึกษาระดับอุดมศึกษา และเลือกทำวิจัยในเขตจังหวัดลำปาง ทำการ คัดเลือกโรงเรียนมัธยมศึกษา ระดับจังหวัดและ อำเภอและตำบล เพื่อเปรียบเทียบการเรียน การสอนเพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างและความ เหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็น ไปได้ และข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากการเรียนการสอน ขอบเขตด้านพื้นที่อยู่ในจังหวัดลำปาง โดยเลือก ตัวอย่างกลุ่มโรงเรียน 3 โรงเรียน

ผลการวิจัย

1. การเมืองเรื่องของรายวิชา: ว่าด้วย รายวิชาและกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งผลต่อ ความเป็นพลเมือง

พัฒนาการของหลักสูตรและการจัดการ เรียนการสอนตั้งแต่ปี 2521 พิจารณาถึงรายวิชา

ที่ส่งผลต่อการสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมไทยที่ผ่านมาได้เป็น 2 กลุ่ม คือ วิชาในกลุ่มสาระสังคมศึกษาและกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งผลต่อความเป็นพลเมือง ดังนี้

(1) วิชาในกลุ่มสังคมศึกษา

วิชาประวัติศาสตร์ ก่อนปี 2521 ปรากฏให้เห็นการเรียนการสอนการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับมัธยมของไทย ทั้งในลักษณะของการแทรกตามแบบเรียนต่างๆ เช่น “อ่านหน้าที่พลเมือง ม. 4” “พระราชพระราชพงศาวดารและสุภามิตโลกนิตติของกระทรวงศึกษาธิการ” อย่างไรก็ตามหลังการปฏิรูปการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2521-2543 อันประกอบด้วย หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) พบว่าไม่มีการจัดการเรียนการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์แยกออกมาโดยเฉพาะ หากแต่ถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวิชาสังคมศึกษา(ศิริโชค อภิวษ์พงษ์ใส, 2562: 53-54) หากมองลึกเข้าไปในรายละเอียด องค์ความรู้ในหมู่ประวัติศาสตร์ของวิชาสังคมศึกษาตามหลักสูตรข้างต้น แม้จะมีการแบ่งแยกเนื้อหาประวัติศาสตร์ชาติไทยออกจากประวัติศาสตร์เพื่อนบ้านและประวัติศาสตร์โลกอย่างเป็นระบบ แต่กระนั้นก็ถูกสอดแทรกให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองที่ต้องยอมรับในอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา กษัตริย์” ควบคู่ไปด้วย

ความเปลี่ยนแปลงปล้ำคัญของวิชาประวัติศาสตร์ ก็คือการแยกออกมาเป็นวิชาเดี่ยวที่มีแบบเรียนและชั่วโมงสอนอย่างชัดเจน จากเดิมที่เป็นหน่วยย่อยของวิชาสังคมศึกษาตั้งแต่ปี 2544 หลักสูตรดังกล่าวเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสชาตินิยม

หลังวิกฤตเศรษฐกิจที่การโยกหาความเป็นไทยเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง อนึ่งเมื่อพิจารณาแบบเรียนและมาตรฐานการเรียนรู้อาจเห็นว่าในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 2544 สาระประวัติศาสตร์ แบ่งหน่วยการเรียนรู้เป็น 3 หน่วย ได้แก่ มาตรฐาน ส 4.1 เน้นสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวแนวคิดทางประวัติศาสตร์ ความรู้เกี่ยวกับเวลา ซึ่งน่าจะเป็นครั้งแรกในแบบเรียนที่มีการวางวิธิตัดเช่นนี้ อย่างเป็นระบบในหลักสูตร ขณะที่มาตรฐาน ส 4.2 เน้นที่เนื้อหาของพัฒนาการในประวัติศาสตร์ ทั้งในระดับประเทศและระดับโลก และมาตรฐาน ส 4.3 คือการเน้นให้เข้าใจและภาคภูมิใจในความเป็นไทย อย่างไรก็ตาม เมื่อนำเอาทั้ง 3 มาตรฐานมาผสมผสานและเชื่อมโยงกัน การเน้นให้เข้าใจและภาคภูมิใจในความเป็นไทย กลับเป็นส่วนที่มีปัญหาในตัวเอง เนื่องจากในเชิงวิชาการประวัติศาสตร์ ไม่เน้นการตัดสินถูกผิดโดยง่าย ดังนั้นตามหลักการแล้วจึงหลีกเลี่ยงอคติจากความชังและความรัก การเน้นความภาคภูมิใจในความเป็นไทยเป็นธงนำแต่ต้นนั้น อาจขัดกันกับรากฐานของวิชานี้ โดยเฉพาะเมื่อมองเลยไปถึงตัวชี้วัดในระดับช่วงชั้นทั้ง 4 ที่น่าสนใจคือ มีการกล่าวถึงการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ อคติดังกล่าวจึงบดบังสมรรถนะในการสร้างความรู้ใหม่ไปในตัวและทำให้ความรู้ความเข้าใจเพื่อนบ้านเปียงเบนไปด้วยขณะที่หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ.2551 สัมพันธ์กับพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในปี 2551 ทำให้นายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้นกล่าวว่าจะเน้นดำเนินการรื้อฟื้นวิชาประวัติศาสตร์อย่างเร่งด่วนเพื่อนำมาสู่การเรียนการสอนประวัติศาสตร์ตาม พระราชเสาวนีย์ (ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, 2561: 86-93)

วิชาศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม หากย้อนกลับไปปฏิวัติสยาม 2475 ฐานเดิมของวิชานี้มาจากวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม มีจุดมุ่งหมายคือเน้นการศึกษาศีลธรรมของเด็กและเยาวชน โดยมีเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นหลักธรรมทางพุทธศาสนา ปี 2493 มีการสอนวิชาจริยศึกษา เนื้อหาการสอนศีลธรรมประกอบด้วย พุทธศาสนา ธรรมจริยาและคิปฏิบัติจนกระทั่งหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 และมีมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2524 วิชาศีลธรรมถูกผนวกอยู่ในวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีในหมวดวิชาสังคมศึกษา แต่สิ่งที่เปลี่ยนโฉมการสอนวิชาพุทธศาสนา คือ หลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา พ.ศ.2544 ที่คาดหวังว่าจะส่งผลต่อผู้เรียน โดยมอบหมายให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองฝ่าย นั่นคือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นผู้จัดทำรูปแบบหลักสูตร แสดงถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่เข้ามาในด้านวิชาการอย่างเต็มตัว หลักสูตรนี้จัดให้ผู้นับถือพุทธเรียนรู้ 2 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ พื้นฐานหลักสูตรก็เพื่อสร้างเอกภาพ ขณะที่เนื้อหาไม่ได้เน้นความเป็นศูนย์กลางของผู้เรียน เช่น เน้นเรื่องพระรัตนตรัยที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เท่ากับเน้นความเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา อาจเรียกได้ว่าการเรียนพุทธศาสนาไปเพื่อสืบสานศาสนาไม่ใช่เพื่อตัวผู้เรียน

วิชาหน้าที่พลเมือง และหลักสูตรภายใต้รัฐบาล คสช. หลังรัฐประหาร 2557 คณะรักษาความสงบแห่งชาติได้ปฏิบัติภารกิจล่อมเกลางทางความคิดอย่างเป็นรูปธรรมในโรงเรียน เกิดนโยบายการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์และหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม โดยเน้นให้มีการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม การสร้างวินัย การมีจิตสำนึกต่อสังคม ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

และมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทยกับผู้เรียน นอกจากนี้ยังได้กำหนดแนวทางให้สถานศึกษาทุกแห่งปฏิบัติตั้งแต่ภาคเรียนที่ 2/2557 ทำให้สถานศึกษาต้องปรับแผนการจัดการเรียนการสอนของหลักสูตรสถานศึกษาใหม่ โดยเฉพาะรายวิชาหน้าที่พลเมืองต้องสร้างออกมาเป็นรายวิชาเพิ่มเติมในหลักสูตรของสถานศึกษาทุกระดับชั้นและทุกช่วงชั้น แม้จะมีสาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม อยู่ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551 อยู่แล้วก็ตาม จึงส่งผลโดยตรงกับกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม นั่นคือ เพิ่มจำนวนชั่วโมงเรียนและทำให้เนื้อหาวิชามีความซ้ำซ้อน

ในด้านการวัดและประเมิน รวมถึงเกณฑ์การประเมินผลการเรียนรู้รายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม เห็นได้ชัดเจนว่ารายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมถูกออกแบบให้นักเรียนได้แสดงพฤติกรรม การปฏิบัติตน กำหนดหน้าที่และปฏิบัติตามหน้าที่ อันสะท้อนถึงความหมกมุ่นในการปลูกฝังวินัย ในบุคคลและพลเมือง เช่น การเข้าแถว เคารพผู้อาวุโส การแต่งกาย การปฏิบัติตามหน้าที่ต่างๆ ภายใต้การออกคำสั่งและการควบคุมวินัย การปฏิบัติตามของนักเรียนถูกควบคุมโดยการให้คะแนนในรายวิชาหน้าที่พลเมือง เมื่อเป็นเช่นนั้น จุดมุ่งหมายของการบ่มเพาะพลเมืองในรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม จึงอยู่ที่การแสดงออกทางพฤติกรรมเท่านั้น และถือว่าเป็นการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของสถาบันหลักของชาติ เพียงแค่การปฏิบัติเช่นนี้ก็ถือว่าบรรลุเป้าประสงค์ ดังนั้น การบ่มเพาะพลเมืองในรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมจึงมิได้ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเข้าใจความตระหนักรู้ในความเป็นพลเมืองหรือแม้แต่วางความรู้พื้นฐานของความเป็นพลเมืองที่เป็น

สากล แม้ว่าจะมองที่วิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม เน้นการปฏิบัติจริง แต่ก็มิได้เป็นการปฏิบัติที่เกิด จากความตระหนักรู้เป็นเพียงการปฏิบัติตามคำสั่ง

กำเนิดค่านิยม 12 ประการ หัวหน้าคณะ รักษาความสงบแห่งชาติ ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ กล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา โดย ให้พลเมืองไทยเริ่มที่ตัวเองก่อนจากประโยคที่ว่า “อยากจะเรียนว่าเราน่าจะกำหนดค่านิยมหลัก ของคนไทยขึ้นมาให้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพื่อเราจะ สร้างสรรค์ประเทศไทยให้เข้มแข็ง ฉะนั้นคนต้อง เข้มแข็งก่อน” (แถลงออกรายการโทรทัศน์ “คืน ความสุขให้คนในชาติ” เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2557) มีใจความสำคัญถึง ความชัดเจน การ คอร์ปชั่น รวมถึงปัญหาศีลธรรมของผู้คนในสังคม ไทยถือเป็นปัญหาของคนไทยของคนในทุก ระดับ ซึ่งซึ่งต้องแก้ไขโดยด่วน) ซึ่งเป็นที่มาของ “ค่า นิยม 12 ประการ” กลายเป็นหลักในการปฏิบัติ สำหรับคนไทยที่รัฐบาล คสช.มองว่าเป็นหนึ่งหลัก การสำคัญในการแก้ปัญหาสังคมไทย นโยบายค่า นิยมหลัก 12 ประการสู่การปฏิบัติได้ลงสู่โรงเรียน เพื่อเป็นพื้นฐานในการปลูกฝังค่านิยม คุณธรรม จริยธรรมให้เกิดขึ้นกับเยาวชนไทยจึงให้มีการ ดำเนินการอย่างเข้มข้น 5 ประการ (สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2557) นั่นคือผนวกกับการจัดการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ เน้นให้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันโดยระบุให้มีจุดเน้น ที่ต่างกันในทุกช่วงชั้นตั้งแต่ ป.1-ม.6 ประยุกต์ ค่านิยมดังกล่าวให้สัมพันธ์กับวัยและศักยภาพของ ผู้เรียนเช่น เด็กเล็ก เด็กโต ให้ผู้บริหารสถานศึกษา ติดตามกำกับ และสุดท้ายยังให้สำนักงานเขตพื้นที่ เป็นผู้ติดตามด้วย รวมถึงการบูรณาการเรื่องค่า นิยม 12 ประการเข้ากับหลักสูตรรายวิชาต่าง ๆ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานทำให้เกิดปัญหา การจัดการเรียนการสอนในรายวิชาสังคมศึกษา

ตลอดระยะเวลา 2 ปีครึ่งหลังรัฐประหาร 2557 ผลกระทบได้คลี่คลายขึ้นหลังประกาศกระทรวงที่ ให้ทางเลือกกับสถานศึกษาในประกาศกระทรวง ศึกษาธิการได้กล่าวว่า “เพื่อให้สถานศึกษาระดับ การศึกษาขั้นพื้นฐานสามารถบริหารจัดการเวลา เรียน และนำหลักสูตรสู่การปฏิบัติในการจัดการ เรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความ ยืดหยุ่น เหมาะสมกับบริบท” (กระทรวง ศึกษาธิการ, 2560) ส่งผลให้สถานศึกษาจำนวนมากได้ยกเลิกรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม แล้วใช้วิธีการบูรณาการกับรายวิชาสังคมพื้นฐาน ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา วิชาหน้าที่ พลเมืองเพิ่มเติมฉบับ คสช. จึงได้ถูกละทิ้งพร้อม กับค่านิยมหลัก 12 ประการของนักเรียนไปด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่ารายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม จะไม่บังคับให้สถานศึกษาตอบรับอย่างเข้มแข็ง แต่ ก็ได้ให้กำเนิดรายวิชาใหม่เพิ่มเข้ามาในหลักสูตร สถานศึกษา คือหลักสูตรต่อต้านทุจริต

รายวิชาการป้องกันการทุจริตในชุด หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา หลักสูตรต้านทุจริต ศึกษา เป็นนโยบายที่ขับเคลื่อนมาจากคณะ กรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่ง ชาติ (ป.ป.ช.) ต่อมาคณะรัฐมนตรีของรัฐบาล คสช. มีมติเห็นชอบและให้ดำเนินการสู่การปฏิบัติตาม ยุทธศาสตร์ที่วางไว้ (สำนักงานคณะกรรมการการ ป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ, 2561) โดยเริ่มตั้งแต่กระบวนการกล่อมเกลางานสังคมใน ทุกระดับช่วงวัย ตั้งแต่ปฐมวัยถึงระดับอุดมศึกษา เพื่อสร้างวัฒนธรรมต่อต้านการทุจริตและปลูก ฝังความพอเพียง มีวินัย ซื่อสัตย์สุจริตและมี จิตสาธารณะ ซึ่งเป็นคุณธรรมจริยธรรมป้องกัน การทุจริต ยึดประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ ส่วนตน

ในส่วนของการศึกษาขั้นพื้นฐานได้กำหนดให้มีรายวิชาเพิ่มเติม “การป้องกันการทุจริต” โดยให้สถานศึกษาส่วนใหญ่เริ่มใช้ในภาคเรียนที่ 1/2562 ซึ่งหากเปรียบเทียบวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมกับรายวิชาการป้องกันการทุจริต รายวิชาการป้องกันการทุจริตจะมีวางโครงสร้างรายวิชาที่รัดกุมกว่า ถูกออกแบบมาพร้อมโครงสร้างรายวิชาและแผนการจัดการเรียนรู้เอื้อต่อการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายกว่ารายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมที่เน้นการปฏิบัติ มีลำดับขั้นตอนที่ทำให้ครูสะดวกต่อการนำมาใช้ อย่างไรก็ตามลักษณะเช่นนี้ทำให้รูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้กลายเป็นแบบฟอร์มเดียวกันทั้งประเทศเพราะถูกกำหนดมาจากส่วนกลางทุกรายละเอียด

(2) กิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งผลต่อความเป็นพลเมือง

วิชาลูกเสือ ยุวกาชาด เนตรนารี ประวัติศาสตร์ของวิชานี้มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2500 (ปฏิญญพันธ์ พจนะลาวัฒน์, 2558) พร้อมกับโครงสร้างลูกเสือและอนุกาชาดระดับจังหวัดและเหล่ากาชาดจังหวัดอีกด้วย การเกิดขึ้นของค่ายลูกเสือ การให้ความสำคัญกับการบำเพ็ญประโยชน์เป็นรากฐานสำคัญ รวมถึงปี 2504 มีความเห็นว่าการส่งเสริมกิจการลูกเสือและสร้างค่ายลูกเสือขึ้นทุกภาคการศึกษาจะช่วยสร้างเสริมจริยศึกษาให้แก่นักเรียนทั้งหลาย (เมืองชัย ทาเจริญศักดิ์, 2560: 3) ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามควบคุมและดัดแปลงให้นักเรียนเป็นพลเมืองดีที่มีคุณธรรม

พระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ.2507 ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างใหม่ โดยแยกแยะให้มีฝ่ายนโยบายในนาม “สภาลูกเสือแห่งชาติ” ให้นายกรัฐมนตรีเป็น “นายกสภาลูกเสือแห่ง

ชาติ” ส่วน “อุปนายก” คือ รองนายกรัฐมนตรี กรรมการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง ได้แก่ รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ, กระทรวงมหาดไทย, ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ปลัดกระทรวงมหาดไทย, อธิบดีกรมการปกครอง ขณะที่ฝ่ายปฏิบัติงานในนาม “คณะกรรมการบริหารลูกเสือแห่งชาติ” มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นประธาน (พระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ.2507, 2538: 16-17) โดยมีวัตถุประสงค์ “เพื่อฝึกอบรมนิสัยลูกเสือให้เป็นพลเมืองดีตามจารีตประเพณีบ้านเมืองและอุดมคติ” สำหรับกิจการกาชาด มีการจัดตั้งเหล่ากาชาดทุกจังหวัดในปี 2504 เพื่อขยายงานกาชาดลงไปสู่ส่วนภูมิภาคขึ้นอย่างเป็นระบบ ในระดับโรงเรียนได้ยุบรวมหม่อนูกาชาดและหน่วยอนุกาชาดให้กลายเป็นหม่อนูกาชาดโรงเรียนเมื่อปี 2508 เพิ่มสายบังคับบัญชาภายในส่วนต่างๆ ที่ละเอียดมากขึ้น การทำเช่นนี้ทำให้สายบังคับบัญชาชัดเจนมากขึ้น กิจการกาชาดกับลูกเสือจึงถือว่าส่งเสริมกันและมีโครงสร้างที่ยึดโยงกับรัฐอย่างแน่นแฟ้นมากขึ้น ขณะที่การบรรจุวิชาลูกเสือและอนุกาชาดไว้เป็นวิชาเรียนก็ยิ่งทำให้สายบังคับบัญชาก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะขึ้นตรงกับโรงเรียนและครู

ในปี 2521 ได้มีการเปลี่ยนชื่อจาก “อนุกาชาด” เป็น “ยุวกาชาด” ดำเนินกิจการอยู่ในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนกิจการลูกเสือมีความเปลี่ยนแปลงตามพระราชบัญญัติลูกเสือ (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2528 (น.19-30) มีสาระสำคัญคือ การปรับปรุงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของลูกเสือทั่วโลกและระบุนโยบายให้ชัดเจนขึ้นว่าการพัฒนาลูกเสือขึ้นเพื่อทำให้นักเรียนเป็น “พลเมืองดี มีความรับผิดชอบในการสร้างสรรค์สังคมให้มีความเจริญก้าวหน้า เพื่อความสงบสุขและความมั่นคงของประเทศชาติ” พร้อมกับผนวกให้กิจการ

เนตรนารีเป็นส่วนหนึ่งของคณะลูกเสือแห่งชาติ พร้อมกับให้อำนาจคณะกรรมการบริหารลูกเสือแห่งชาติมีอำนาจกำกับดูแลกิจการลูกเสือชาวบ้านอีกด้วย ดังที่เห็นได้จากมาตรา 7 ที่ระบุว่า “พัฒนาลูกเสือทั้งทางกาย สติปัญญา จิตใจ และศีลธรรมให้เป็นพลเมืองดี” สอดคล้องกับความพยายามของรัฐที่จะสร้างพลเมืองดีที่ยึดโยงกับอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยมมากกว่าคุณค่าในระบบอบประชาธิปไตย

กิจกรรมเสริมหลักสูตรประชาธิปไตย กับความเป็นพลเมืองว่าด้วยสภานักเรียน

ปี 2500 สภานักเรียนได้รับการนิยามไว้ว่า “สภานักเรียนเป็นกิจกรรมที่สำคัญในการส่งเสริมประชาธิปไตยและเป็นเสมือนอุปกรณ์ที่จะช่วยในด้านการปกครองโรงเรียน เพราะการจัดสภานักเรียนมีความประสงค์ที่จะเปิดโอกาสให้นักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองโรงเรียน เพื่อเป็นการฝึกให้รู้จักรับผิดชอบ เป็นผู้นำผู้ตามที่ดี จุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดคือ ฝึกให้เด็กรู้จักปกครองแบบประชาธิปไตย เพื่อเป็นการเตรียมตัวเด็กให้เป็นพลเมืองดี” (อรวรรณ พนาพันธ์, 2529: 6) ประเด็นของสภานักเรียนที่เชื่อมกับระบอบประชาธิปไตยนั้นอาจเกี่ยวเนื่องมาจากความพยายามสร้างบรรยากาศประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 กระแสความตื่นตัวในประชาธิปไตยเกิดขึ้นในสถาบันการศึกษา นักเรียนพยายามเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองขอมีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียน เสนอขอจัดตั้งกลุ่ม ชุมนุมและสภานักเรียนขึ้น กระทรวงศึกษาธิการได้ให้ความสนใจและส่งเสริมจึงเสนอให้โรงเรียนและสถานศึกษาในสังกัดส่งเสริมกิจกรรมนักเรียนและจัดตั้งสภานักเรียนหรือคณะกรรมการนักเรียนตามความเหมาะสม

กิจกรรมสภานักเรียนที่วางรูปแบบไว้เป็นเครื่องมือฝึกฝนให้เป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยมีลักษณะสองแบบกว้างๆ ด้วยกันคือ แบบที่ 1 สภานักเรียนมาจากการเลือกตั้งโดยตรงจากนักเรียน แบบที่ 2 ที่สภานักเรียนถูกเลือกโดยครูใหญ่และคณาจารย์ อย่างไรก็ตามหากวิเคราะห์ลึกลงไปจะเห็นว่า อำนาจของสภานักเรียนมิได้ถ่วงดุลหรือตรวจสอบผู้บริหารโรงเรียน ทั้งยังเป็นกลไกให้กับโรงเรียนในการจัดกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนมากกว่าความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย เช่นนี้จึงมิได้เป็นการตั้งคำถามกับความชอบธรรมของอำนาจที่อยู่เหนือกว่าของผู้บริหารโรงเรียน แม้ว่าในระหว่างปี 2517-2518 เป็นช่วงที่ประชาธิปไตยเบงบานหลัง 14 ตุลาคม 2516 ก็ยังมีข้อจำกัดจึงไม่น่าแปลกใจว่า บทบาทของสภานักเรียนหลัง 6 ตุลาคม 2519 และหลังจากนั้นจะมีสถานภาพที่ไม่ค่อยเอื้อกับแนวคิดแบบประชาธิปไตยเท่าใดนัก

นิยามของสภานักเรียนของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปี 2558 ได้เน้นบทบาทหน้าที่การเป็นพลเมืองและวิถีประชาธิปไตยที่ประกอบไปด้วยแนวคิดหลักธรรมทางพุทธศาสนา รวมถึงการมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรและสอดคล้องกับค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ (ธีรภัทร กุโลภาส, 2561: 25) ประเด็นคือ ค่านิยมที่ว่ามาจากคณะรัฐประหาร คสช. ดังนั้นการกล่าวอ้างประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่ใครๆ ก็กล่าวอ้างได้โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาเนื้อหาและกระบวนการสภานักเรียนจึงอาจมีชะตากรรมไม่ต่างไปจากสภานิติบัญญัติแห่งชาติ นั่นคือเป็นสภาที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งและไม่ได้มีไว้คานอำนาจหรือตรวจสอบผู้บริหาร

2. การวิเคราะห์ปัญหาการสอน
สังคมศึกษา จากกรณีศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในจังหวัดลำปาง 3 แห่ง

1) โรงเรียน ก. เป็นโรงเรียนเอกชน
ระดับมัธยมศึกษาขนาดใหญ่ การจัดการเรียนการ
เรียนสอนวิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษา
ตอนปลายมีรายวิชาสังคมศึกษาเพิ่มเติม เพื่อให้
นักเรียนสายการเรียน ศิลป์-สังคม เช่น วิชาลำปาง
ศึกษา วิชาการเงิน วิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม
ทางธรรมชาติ วิชาศาสนาเปรียบเทียบ เป็นต้น
ภาพรวมของภาระงานสอนวิชาสังคมศึกษาของ
ครูสังคมทั้งโรงเรียนเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 17-18
คาบต่อสัปดาห์ ซึ่งถือว่าไม่ได้เกินภาระและถ้า
เทียบกับโรงเรียนสังกัดรัฐบาลยังถือว่าน้อยกว่า
ในช่วงปี 2557 และ 2558 ที่นโยบายของรัฐ
เรื่องหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมและกา
รบูรณาการค่านิยมหลัก 12 ประการเข้ากับการ
จัดการเรียนการสอน โรงเรียนจึงมีสร้างรายวิชา
หน้าที่พลเมืองตามโครงสร้างที่รัฐกำหนดตั้งแต่
ชั้น ป.1-ม.6 และการที่เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่
มีจำนวนกลุ่มห้องเรียนประมาณ 81 ห้อง ดั่ง
นั้น ครูสังคมจึงมีคาบสอนที่เพิ่มขึ้น 81 คาบต่อ
สัปดาห์ กลายเป็นการเพิ่มภาระแก่ครูโดยตรง ต่อ
มาในปี 2560 เมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศ
ให้ทางเลือกโรงเรียนสามารถบูรณาการวิชาหน้าที่
พลเมืองเพิ่มเติมเข้ากับสาระการเรียนรู้สังคม
ศึกษาหรือสาระการเรียนรู้อื่นๆ ทางโรงเรียนได้
ปรับเป็นการบูรณาการเข้ากับวิชาสังคมศึกษาพื้น
ฐานทุกระดับชั้นตั้งแต่ ป.1-ป.6 เพราะจากเนื้อหา
สาระการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกันจึงง่ายสำหรับการ
ปฏิบัติทั้งในด้านการออกแบบแผนการจัดการ
เรียนรู้ซึ่งเป็นงานชิ้นสำหรับการประเมินหรือการ
เข้ามาตรวจของศึกษานิเทศก์ และด้านลดภาระ
การสอนของครูสังคมศึกษา ปีการศึกษา 2563

ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายยังคงบูรณาการ
กับวิชาสังคมพื้นฐาน แต่ในระดับประถมศึกษา
และมัธยมศึกษาตอนต้นได้กลับมาใช้หลักสูตร
รายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมอีกครั้ง เพราะ
ต้องการบูรณาการหลักสูตรวิชาการป้องกันการ
ทุจริตเข้ากับวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม กล่าวคือ
เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้มีนโยบายใหม่เรื่อง
หลักสูตรด้านทุจริต รายวิชาเพิ่มเติม “การป้องกัน
การทุจริต” ให้สถานศึกษาปรับแนวทางปฏิบัติไปปรับ
ใช้ ทางโรงเรียนได้เลือกใช้แนวทางการบูรณาการ
กับกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ตั้งแต่ชั้น ป.1-ม.6 จึง
ทำให้โรงเรียนกลับมาเปิดสาระหน้าที่พลเมืองเพิ่ม
เติม ยกเว้นระดับมัธยมปลายที่ยังคงบูรณาการ
กับวิชาพื้นฐานทั้งรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม
และรายวิชาการป้องกันการทุจริต(สัมภาษณ์นาม
สมมติ บ.สัมภาษณ์ นามสมมุติ น)

2) โรงเรียน ข. เป็นโรงเรียนรัฐขนาดใหญ่
ประจำอำเภอแห่งหนึ่งในจังหวัดลำปาง เปิด
สอนในระดับมัธยมศึกษา ครูผู้สอนในรายวิชา
สังคมศึกษาได้กล่าวว่า การนำรายวิชาหน้าที่
พลเมืองเพิ่มเติมมาใช้ในสถานศึกษาเป็นการเพิ่ม
ภาระของครูผู้สอนสังคมศึกษาเฉลี่ยแล้วแต่ละคน
ประมาณ 21-22 คาบต่อสัปดาห์เป็นอย่างน้อย
ในช่วงเวลาตั้งแต่ปีการศึกษา 2557 เป็นต้นมา
มีโครงการอบรมครูจำนวนมากเกิดขึ้นโดยเฉพาะ
ครูสังคมศึกษา การเข้าอบรมไม่เพียงแต่ใช้เวลา
เข้าอบรมเท่านั้นแต่ยังมีภาระงานที่ต้องดำเนินงาน
ขยายผลหรือลงมือปฏิบัติและจัดทำเป็นโครงการ
หรือรายงานเพื่อให้เขตพื้นที่การศึกษาประเมิน
หรือตรวจสอบ อย่างไรก็ตามครูเองก็สามารถใช้
ผลงานจากการทำโครงการต่างๆ เพื่อประเมินชั้น
เงินเดือนหรือวิทยฐานะได้ ในปีการศึกษา 2558-
2560 โรงเรียนดังกล่าวได้จัดการเรียนการสอน
รายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมตามแนวทางปฏิบัติ

ของรัฐ แต่เมื่อมีประกาศให้ใช้ทางเลือกได้ โรงเรียนได้เลือกเป็นการบูรณาการกับรายวิชาสังคมพื้นฐานรวมถึงเมื่อมีนโยบายรายวิชาการป้องกันการทุจริตที่ใช้แนวทางปฏิบัติเดียวกันคือการบูรณาการเข้ากับรายวิชาสาระสังคม เหตุผลคือจำนวนครูผู้สอนในรายวิชาสังคมศึกษามีไม่เพียงพอหากเพิ่มชั่วโมงสอนรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมและรายวิชาการป้องกันการทุจริต(สัมภาษณ์นามสมมติ จ.)

3) โรงเรียน ค. เป็นโรงเรียนรัฐ ระดับมัธยมศึกษาขนาดใหญ่ประจำอำเภอแห่งหนึ่งในจังหวัดลำปาง พบปัญหาการจัดการเรียนการสอนของครูสังคมที่มีภาระงานสอนที่มาก โครงการต่างๆ ของนโยบายกระทรวงศึกษาธิการมักเป็นหน้าที่ของครูสังคมที่เข้าไปดำเนินการ โรงเรียนค. มักจะให้ความร่วมมือกับเขตพื้นที่การศึกษาในการดำเนินโครงการต่างๆ เฉพาะโครงการที่ครูสังคมต้องแบ่งกันรับผิดชอบ อาทิโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนเศรษฐกิจพอเพียง โรงเรียนสุจริต โรงเรียนคุณธรรม ซึ่งโครงการเหล่านี้จะอยู่ในรูปแบบกิจกรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติให้เห็นผลกับนักเรียน หรืออย่างโครงการอบรมครูที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้สังคมศึกษาต้องมีการแบ่งกระจายให้ครูสังคมแต่ละคนได้เป็นตัวแทนในการเข้าอบรม ในช่วงปีการศึกษา 2558-2560 รายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมและการบูรณาการค่านิยม 12 ประการ เป็นการดำเนินงานสนองต่อนโยบายรัฐโดยครูสังคมเป็นผู้รับผิดชอบภาระงานเพิ่มขึ้นคนละ 2-3 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ รวมถึงเนื้อหาที่ซ้ำซ้อนกับวิชาหลัก ในปี 2561 ได้มีการปรับรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม กล่าวในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นได้ปรับมาเป็นกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายยังคงเป็นรายวิชาหน้าที่พลเมืองเพิ่ม

เติมแต่เนื้อหาสาระของรายวิชาจะไปส่งเสริมกับรายวิชาสังคมพื้นฐานเป็นการเตรียมความพร้อมทางวิชาการของนักเรียนระดับมัธยมปลายในการที่ต้องสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2562 โรงเรียนรับแนวปฏิบัติหลักสูตรรายวิชาการป้องกันการทุจริตโดยเลือกใช้แนวทางกำหนดให้เป็นกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน มีคาบสอนและยึดโครงสร้างรายวิชาจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา แต่ไม่มีการประเมินผลการเรียน ซึ่งผู้สอนก็เป็นครูประจำชั้นของนักเรียนแต่ละกลุ่มห้องเรียน เป็นการกระจายภาระงานสอนและทำให้ภาระงานสอนไม่หนักที่ครูสังคมศึกษา ครูสังคมได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักสูตรหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติมและรายวิชาเพิ่มเติมการป้องกันการทุจริตที่โรงเรียนเลือกใช้วิธีการกำหนดให้เป็นรายวิชาเพิ่มเติมแต่ไม่คิดเป็นเกรดว่า การเป็นรายวิชาที่มีโครงสร้างและมีชั่วโมงสอน มีแผนการจัดการเรียนรู้ ทำให้ครูมีหลักฐานและร่องรอยสำหรับการประเมินและการตรวจสอบการดำเนินงานตามนโยบายรัฐของเขตพื้นที่การศึกษา แต่อย่างไรก็ตามในรายวิชาที่จะไม่มีการวัดผลเป็นเกรด เนื่องจากไม่ยากเพิ่มภาระงานกับนักเรียน (สัมภาษณ์นามสมมติ อ.)

3. ข้อเสนอแนะเพื่อสร้างประสบการณ์ชีวิตและบ่มเพาะความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์

งานวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะแนวทางพัฒนาการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างประสบการณ์ชีวิตและบ่มเพาะความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์ที่มีต่อปัญหาในประเด็นต่างๆ

ประการแรก ข้อเสนอต่อปัญหาการเมืองของโรงเรียนและนโยบายของรัฐในการสร้างพลเมืองสร้างสรรค์ ส่วนนี้ขอเสนอว่าการบ่ม

เพาะความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์นั้นจะต้องผูกความเป็นพลเมืองกับระบอบประชาธิปไตย ด้วยกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ นักเรียนเข้าใจ ดังนี้

(1) นโยบายรัฐส่วนกลางและท้องถิ่น รวมถึงกฎหมายและระเบียบ ภาครัฐต้องปรับเข้มทิศของการศึกษาเกี่ยวกับพลเมืองให้ยึดโยงกับคุณค่าประชาธิปไตยแบบสากล เช่นเดียวกับประเทศในยุโรปที่เป็นต้นแบบอย่างฟินแลนด์ เยอรมนี หรือกระทั่งเกาหลีใต้ที่ให้ความสำคัญกับพลเมืองผู้กระตือรือร้นมีส่วนร่วมทางการเมือง และมีทัศนวิพากษ์ต่อสังคมไทยที่ได้รับการรับรองเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็น

(2) ความร่วมมือข้ามโรงเรียน และสร้างเครือข่ายระดับชาติควรสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างการทำงานร่วมกันในระดับพื้นที่และระดับชาติ อย่างสภาโรงเรียนและสมาคมผู้ปกครองในรูปแบบใหม่ที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เป็นองค์กรความร่วมมือเชิงพื้นที่เช่นในเขตจังหวัดและการเชื่อมต่อกันในระดับประเทศ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองกรณีที่มีนโยบายและแนวปฏิบัติทางการศึกษาที่ส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้การสอน และละเมิดสิทธิ เสรีภาพ สวัสดิภาพของนักเรียนที่ไม่ควรปล่อยให้ เป็นบทบาทของกระทรวงศึกษาธิการเพียงหน่วยงานเดียว

บทบาทขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียน นักเรียน และผู้ปกครอง สภานักเรียนและสมาคมผู้ปกครองควรมีบทบาทมากขึ้น เนื่องจากจะเป็นตัวแทนที่จะมีบทบาทเป็นปากเป็นเสียง อันจะเป็นตัวแทน ดังนั้นการเลือกตั้งผู้แทนของนักเรียนจากสภานักเรียนจะต้องมีความโปร่งใส และไม่ถูกแทรกแซงโดยผู้บริหารโรงเรียนหรือครู และให้สภานักเรียนมีพันธกิจในการรับฟังความคิดเห็นต่อนักเรียนด้วย รวมถึงมีอำนาจในการต่อรอง

กับผู้บริหารโรงเรียนกรณีที่โรงเรียนมีแนวปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมโดยเฉพาะการละเมิดสิทธิมนุษยชน กลไกดังกล่าวของสภาจะช่วยเป็นการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการบริหารโรงเรียน การตั้งคำถามต่อผู้บริหารหากมีการละเมิดสิทธิ หรือมีการบริหารที่นำกังขาว่าจะทุจริต หรือส่งผลต่อสวัสดิการนักเรียนและการเรียนการสอน

(3) การศึกษาดูงานจากที่ประชุมสภา ระดับต่าง ๆ นักเรียนควรได้รับการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมชมประชุมสภาท้องถิ่น เช่น สภาองค์การบริหารส่วนจังหวัด, สภาเทศบาล, สภาตำบลเพื่อทำให้เห็นว่า ตัวแทนของประชาชนนั้นเข้าไปทำงานอย่างไร กลไกของสภาและการประชุม

(4) จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานประชาธิปไตย ร่วมกับท้องถิ่น บริเวณห้องประชุมสภาท้องถิ่นควรได้รับการสนับสนุนให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานประชาธิปไตย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เชื่อมกับพื้นที่ประชาธิปไตยใกล้ตัวที่สุด

(5) การจัดประกวดแข่งขันโครงการพัฒนาเมือง-ท้องถิ่นสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งของการสร้างการมีส่วนร่วมกับเมืองถือเป็นพื้นฐานสำคัญของประชาธิปไตย

(6) การอำนวยความสะดวกให้นักเรียนเข้าร่วมการประชุมทางการเมืองอย่างปลอดภัย

ประการที่สอง ข้อเสนอต่อปัญหาการเมืองของรายวิชาและการเรียนการสอน นอกจากการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการแก้ไขโครงสร้างดังกล่าวมาแล้ว การปรับปรุงเกี่ยวกับการเรียนการสอนก็เป็นประเด็นที่ควรพิจารณาอีกด้วย งานวิจัยมีข้อเสนอ ดังนี้

(1) การปรับปรุงรายวิชาที่เกี่ยวข้องรายวิชาสอนในห้องเรียนก็ถือว่าต้องได้รับการทบทวนการเรียนการสอน ดังที่กล่าวถึงปัญหาของ

รายวิชาในกลุ่มสังคมศึกษา ประวัติศาสตร์,หน้าที่พลเมือง,ศีลธรรมและจริยธรรม และกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งผลต่อความเป็นพลเมือง อย่างวิชาลูกเสือ ยุวกาชาด เนตรนารี อันเป็นวิชาที่เน้นการท่องจำและให้ปฏิบัติตามโดยมิได้เปิดพื้นที่ให้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือวิพากษ์วิจารณ์ รายวิชาที่ทำให้เวลาเรียนสั้นเกินควรนำไปสู่การพิจารณาการตัดลดบางวิชาและการบูรณาการวิชาด้านสังคมศึกษา

(2) กิจกรรมการเรียนรู้ นอกจากนั้นการเรียนรู้ผ่านการบูรณาการอาจเกิดจากการการสร้างกิจกรรมเช่น การแข่งขันบอร์ดเกมที่มีแนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย สำหรับโรงเรียนที่พร้อมอาจจะใช้เกมออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการบริหารทรัพยากรเมือง นอกจากนั้นอาจเพิ่มกิจกรรมที่เสริมสร้างความเป็นประชาธิปไตยในสังคม เช่น สิทธิมนุษยชน สิทธิพลเมือง ความเป็นพลเมืองโลก และปัญหาของการรัฐประหารในประเทศและกรณีศึกษารัฐประหาร

(3) ความเป็นพลเมืองกับการตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐ ในสังคมประชาธิปไตยพลเมือง การให้ความสนใจกับนโยบายสาธารณะ การตั้งคำถามและตรวจสอบกับการใช้อำนาจรัฐอย่างไม่เป็นธรรมทั้งในระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับชาติ ควรออกแบบการเรียนรู้ให้เห็นถึงการตรวจสอบถ่วงดุลในเชิงระบบ รู้จักวิเคราะห์จากสถานการณ์การเมืองร่วมสมัยได้ว่า ภายใต้อำนาจอธิปไตยของประชาชนนั้น กำลังเผชิญกับปัญหาอะไรที่สิทธิเสรีภาพของประชาชนถูกละเมิด หรือความฉ้อฉลทางอำนาจขององค์กรและสถาบันต่าง ๆ

สรุปผล

ปัญหาการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างพลเมือง คือ รัฐหลักลีภัยที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับการเมืองในฐานะเครื่องมือในการจัดสรรอำนาจและทรัพยากรในระบอบประชาธิปไตยแต่กลับมุ่งเน้นที่จะสร้างพลเมืองดีที่เน้นการเชื่อฟังรัฐ และจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติอย่างชาติ ศาสน์ กษัตริย์ วิชาหน้าที่พลเมืองและวิชาที่เกี่ยวข้องจึงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อสร้างพลเมืองที่พึงประสงค์ที่ไม่ได้สัมพันธ์กับวัฒนธรรมประชาธิปไตยอย่างที่ควรจะเป็นวิชาทางสังคมศึกษาถูกแบ่งแยกย่อยเป็นวิชาจำนวนมากและไม่ได้สร้างการเชื่อมโยงระหว่างกันให้นักเรียนเข้าใจภาพใหญ่ของการเรียนการสอน

อภิปรายผล

แม้ว่าสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาจะมีข้อเสนอเกี่ยวกับวิชาพลเมืองจากตัวเปรียบเทียบของประเทศต่าง ๆ อย่างน่าสนใจ(สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา,2559)แต่ก็พบว่ามักจะเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพลเมืองที่สัมพันธ์กับกระบวนการประชาธิปไตยมากนักทั้งยังพบว่าเน้นการเพิ่มรายวิชาเข้าไป ตามที่นักวิจัยประเมินว่าวิชาจากประเทศต่าง ๆ น่าจะเป็นประโยชน์และเสริมสร้างสมรรถนะความเป็นพลเมืองให้นักเรียนไทยได้ ในขณะที่งานวิจัยยังชี้ให้เห็นปัญหาว่า ที่โรงเรียนไม่ให้ความสำคัญกับวิชาพลเมืองก็เพราะว่า วิชาดังกล่าวไม่เกี่ยวข้องกับการสอบวัดผลเพื่อเข้ามหาวิทยาลัย

การให้ความสำคัญกับการเป็นพลเมืองมิได้จำกัดอยู่แค่กรอบของวิชาหรือตัวเนื้อหาเพียงอย่างเดียว แต่มันเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในห้องเรียนและในโรงเรียนที่ยังเต็มไปด้วยการรวมศูนย์อำนาจและอำนาจนิยมที่ปราศจากการตรวจสอบได้ ปัญหาในระดับนโยบายที่รัฐพึงเอาใจใส่และให้ความสนใจ การสร้างความเป็น

พลเมืองที่เป็นอยู่จึงเป็นภาพสะท้อนความอ่อนแอของระบอบประชาธิปไตยของไทยไปด้วย

ข้อเสนอแนะ

แนวทางพัฒนาการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างประสบการณ์ชีวิตและบ่มเพาะความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์ เริ่มจากภาครัฐต้องปรับทิศทางการศึกษาเกี่ยวกับพลเมืองให้ยึดโยงกับคุณค่าประชาธิปไตยแบบสากลที่ให้ความสำคัญกับพลเมืองผู้กระตือรือร้นมีส่วนร่วมทางการ

เมืองและมีทัศนวิพากษ์ต่อสังคมไทยภายใต้การรับรองเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็น กระบวนการประชาธิปไตยในโรงเรียนและสังคม นอกจากนั้นรัฐบาลส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น รวมถึงคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ต้องเื้อออำนาจในเชิงนโยบาย ออกกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับสภาโรงเรียนที่จะต้องจัดทำระเบียบเช่นเดียวกับ สภาโรงเรียนควรมีอำนาจที่ได้รับการวางโครงสร้างมาจากส่วนกลาง รัฐบาล เพื่อสนับสนุนกิจกรรมที่ส่งเสริมความเป็นพลเมืองสร้างสรรค์

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณา สินไชย, รัตนา ฤชาฤทธิ. (2520). *ความเป็นมาของแบบเรียนไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. กรมวิชาการ. (2510). *แบบเรียนสังคมศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ทั่วไป ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย องค์กรทรงศึกษาธิการ*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. กรมวิชาการ. (2533). *หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา. กรมวิชาการ. (2541). *หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. กระทรวงศึกษาธิการ. (2561). *หนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ ศบ 04008/ว1259 เรื่อง หลักสูตรต้านทุจริตศึกษา (Anti-Corruption Education)*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ. กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). *หนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ ศบ 04010/ว779 เรื่อง แนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับนโยบายการจัดการเรียนการสอนประวัติศาสตร์และหน้าที่พลเมือง*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ. กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). *หนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ ศบ 04010/ว1324 เรื่อง แนวปฏิบัติเกี่ยวกับค่านิยม 12 ประการสู่การปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ. กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). *หนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ ศบ 04188/ว851 เรื่อง การจัดกิจกรรมเนื่องในวันพระราชทานธงชาติไทยและครบรอบ 100 ปีการประกาศใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติไทย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). หนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่ ศธ 04010/ว1239 เรื่อง แจงแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับนโยบายการจัดการเรียนการสอนหน้าที่พลเมืองเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2558). หนังสือสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ ที่ ศธ 0208/5790 เรื่อง รายงานการดำเนินงานขับเคลื่อนค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการสู่การปฏิบัติ ประจำปี พ.ศ.2558. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่องการบริหารจัดการเวลาเรียนของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ลงวันที่ 11 กรกฎาคม 2560. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่อง การเพิ่มวิชาหน้าที่พลเมืองเป็นรายวิชาเพิ่มเติมในหลักสูตรแกนกลางสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน 2557. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2509). ข้อบังคับคณะลูกเสือแห่งชาติ ว่าด้วย การปกครองหลักสูตรและวิชาพิเศษลูกเสือ พ.ศ.2509. ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 84 ตอนที่ 9, 27 มกราคม 2510. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- ธีรภัทร กุลโกลาส. (2561). การพัฒนาคู่มือการบริหารงานสถานักเรียนตามแนวคิดความเป็นพลเมืองประชาธิปไตยของนักเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษา. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- ประสาธ หลักศิลา. (2501). หนังสือชุดประวัติศาสตร์มัธยมศึกษาปีที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ประสาธ หลักศิลา. (2497). หนังสือชุดประวัติศาสตร์มัธยมศึกษาปีที่ 5. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- พงษ์ลิขิต เพชรผล. (2559). การนำเสนอกลยุทธ์การบริหารห้องเรียนในศตวรรษที่ 21 เพื่อเสริมสร้างคุณภาพของความเป็นพลเมือง. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- พระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ.2507. ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 81 ตอนที่ 8,23 มกราคม 2507, น.พิเศษ 4 _____. (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2528, ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 102 ตอนที่ 154, 24 ตุลาคม 2528.
- ภิญญาพันธุ์ พงนะลาวัณย์. (2561). พงศาวดารอาเซียนในแบบเรียนประวัติศาสตร์มัธยมไทย: ประวัติศาสตร์สำเนียง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- เมืองชัย ทาเจริญศักดิ์. (2506). การสำรวจความรู้และทัศนคติด้านศีลธรรมและวัฒนธรรมของนักเรียนชั้นประถมปีที่ 4 ในโรงเรียนในโครงการกรุงเทพฯ-ธนบุรี ปีการศึกษา 2505. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.

- สภากาชาดไทย. (2513). *ข้อบังคับสภากาชาดไทยแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 9) พุทธศักราช 2508, ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 87 ตอนที่ 11, 10 กุมภาพันธ์ 2513.* กรุงเทพฯ: สภากาชาดไทย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2559). *รายงานการวิจัยเพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายการพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง.* กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ. (2562). *คำสั่งคณะกรรมการ ป.ป.ช.ที่ 646/2560, เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำหลักสูตรหรือชุดการเรียนรู้และสื่อประกอบการเรียนรู้ ด้านการป้องกันการทุจริต.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2561). *คู่มือหลักสูตรต้านทุจริต.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ.
- สุรพล จิตต์อำไพ. (2527). *รูปแบบของกิจกรรมโรงเรียนประถมศึกษาที่จัดกิจกรรมดีเด่น.* วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประถมศึกษา ภาล่งกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศิริโชค อภิกษพงษ์ใส. (2562). *พัฒนาการแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยระดับชั้นมัธยมศึกษา (พ.ศ. 2521-2560).* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- อรรรรณ พนาพันธ์. (2529). *การจัดสภานักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา.* วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

เว็บไซต์

- กระทรวงศึกษาธิการ. *สรุปรายงานการประชุมคณะกรรมการยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนนโยบายการสร้างค่านิยมหลักคนไทย 12 ประการสู่การปฏิบัติ.* วันที่ 13 พฤศจิกายน 2557 ณ ห้องประชุมโกวิท วรพิพัฒน์ กระทรวงศึกษาธิการ. สืบค้นเมื่อ 22 กันยายน 2562, จาก http://www.moe.go.th/moe/th/news/detail.php?NewsID=39337&Key=news_boontee
- ประภัสสรรา โคตะขุน. *ตัวอย่างงานวิจัยกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม.* สืบค้นเมื่อ 12 กันยายน 2560, จาก <https://sites.google.com/site/prapasara/> 1-6

สัมภาษณ์

- ครูผู้สอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา นามสมมติ ก, สัมภาษณ์ วันที่ 26 เมษายน 2563
- ครูผู้สอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา นามสมมติ จ, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2563 และ 4 เมษายน 2564
- ครูผู้สอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา นามสมมติ บ, ครู นามสมมติ น, สัมภาษณ์ วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2563 และ 4 เมษายน 2564 .
- ครูผู้สอนในกลุ่มสาระสังคมศึกษา นามสมมติ อ, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2563 และ 4 เมษายน 2564